

HADİS BİLİMİNE LİTERAL BİR KATKI: HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN 'EN-NEHY AN SAVM-İ YEVM-İ ŞEK' ADLI KAYIP ESERİNİN TESPİTİ ÜZERİNE

Kabul Tarihi: 25.03.2016

Yayın Tarihi: 31.10.2016

Veli ABA*

Öz

Hatib el-Bağdâdî, İslami ilimlerin başta hadis olmak üzere birçok farklı biraşında eserler kaleme almış çok yönlü bir İslam bilginidir. Onun yaklaşık yüz eserinden birçoğu günümüze kadar gelmişken, kaybolup günümüze kadar ulaşamayan eserlerinin de olduğu bilinmektedir. Bu eserlerden biri de yirmi sekiz hadisi kapsayan hilâlin görülmesi ile alakalı küçük bir risâledir. Söz konusu bu eser, bir yönüyle hadis bilim dalıyla diğer yönüyle de fıkıhla ilişkilendirilebilir. Şu an tek bir yazma nüshası olan bu risâle, '*en-Nehy an Savm-i Yevm-i Şek*' adıyla en eski kaynaklarda isim ve içerik bakımından zikredilmektedir. Bu makalede ilk olarak, iki farklı araştırmacı tarafından Hatib el-Bağdâdî'ye ait olduğu söylenen yine iki farklı isim altında bahsedilen eser üzerine yapılan edisyon kritik tanıtılıp tenkid edilmiştir. Daha sonra yaygın düşüncenin aksine bu iki araştırmacının ileri sürdükleri iddialar incelenerek, klasik kaynaklarda Hatib el-Bağdâdî'ye ait olduğu iddia edilen '*en-Nehy an Savm-i Yevm-i Şek*' adlı risâlenin tespiti üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç olarak adı geçen bu risâlenin literatüre ilk kez eklendiğinin altı çizilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hatib el-Bağdâdî, Hadis, Fıkıh, Hilâl, Edisyon Kritik

A LITERAL CONTRIBUTION TO THE SCIENCE OF HADİTH: THE DETERMINATION ON AL-KHATİB AL-BAGHDADİ'S LOST BOOK 'EN-NEHY AN SAVM-İ YEVM-İ ŞEK'

Abstract

Khatib al-Baghdadi, writing on Islamic sciences in many different fields particularly hadith, is a versatile Islamic scientist. It is known that there are his lost books are cannot be reached today while most of his approximately one hundred works has been reached. One of these works, covering twenty-eight hadith, is a little pamphlet (risalah) that is associated with the appearance of the crescent. Mentioned the pamphlet can be associated with hadith and fiqh. The pamphlet, an example of this manuscript, is mentioned titled with '*en-Nehy an Savm-i Yevm-i Şek*' in the oldest sources in terms of the name and content. In this article, firstly, it has been criticized that the critical edition on the pamphlet, having two different names, is alleged to belong to Khatib by two different researchers. Afterwards, contrary to many popular beliefs, it has been examined that the claims which is put forward by the two researchers as well as the pamphlet titled with '*en-Nehy an Savm-i Yevm-i Şek*' which is alleged to belong to Khatib al-Baghdadi in the classical sources has been evaluated. Finally, it has been underlined that the pamphlet was the first time added to the regarding literature.

Keywords: Khatib al-Baghdadi, Hadith, Fiqh, Crescent, Critical Edition

GİRİŞ

En eski çağlardan bu yana yeryüzünün değişik yerlerinde farklı takvimler kullanılmıştır. Her millet önem atfettikleri değişik hadiseleri tarih başlangıcı yaparak takvimlerini oluşturmuşlardır. Şüphesiz ki milletleri oluşturan en önemli unsurlardan biri de dindir. Dinler çeşitli formatlarda icra ettikleri dini ibadet ve ayinlerini belirli bir zamanla da kayıtladıklarından zamana müteallik uygulamalarını belirli bir takvimi esasa alarak yerine getirmişlerdir.

İslam dininin esaslarından biri de, Ramazan ayı boyunca oruç tutmaktır. Belirli şartları taşıyan Müslümanlara farz olan bu ibadetin muayyen bir takvim çerçevesinde yapılması esastır. Fakat hem Ramazan ayı başlangıcı ve bitimi, hem Ramazan Bayramı hem de Kurban Bayramı gibi ibadete ve sosyal yaşantıya müteallik bir takım uygulamaların yerine getiriliş zamanı hususunda farklı

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, vaba75@hotmail.com

coğrafyalardaki Müslümanlar arasında bir birlikteliğin olmadığı görülmektedir. Özellikle çoğunluğu Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan İslam dini mensuplarının ibadete dair zaman birlikteliklerinin olmayışı birçok problemi de beraberinde getirmektedir.

İslamî ilimlere ait literatürün teşekkülünden günümüze rü'yet-i hilâl terkibiyle ifade edilen Ramazan ayında hilâlin görülüp görülmemesi meselesine dair birçok eser ya da eserler içinde değişik bölümler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de öncelikli olarak hadisleri kapsamı bakımından hadisçilerin, fikhî konularla ilgili olması hasebiyle de fıkıhçıların araştırma alanına giren Hatîb el-Bağdâdî' (ö. 463/1071) nin *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı eseridir.

Eser ve muhtevasına dair bilgiler klasik kaynaklarda geçmesine rağmen, yeterli nüshalarının olmaması ve elde mevcut tek bir nüshadan habersiz kalınması nedeniyle söz konusu risâle belli bir süre sonra mefkûd hükmünü almıştır. Fakat Hişam b. Muhammed adlı bir araştırmacı 1998 yılında *Cüzün fihi turuku Hadîsi İbn Ömer fi terâi 'l-hilâl* adlı bir eser Hatîb'e ait olduğunu ileri sürmüş, 2000 yılında ise Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani 'n-nebiyyi fi terâi 'l-hilâl* adıyla yine aynı eserden bahsederek bunu ilk defa kendisinin yazma nüshasına ulaştığını belirtmiştir. Fakat her iki muhakkik de Hatîb'e nispet edilen bu eserin gerçekte *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* olduğunun farkına varamamışlardır.

Hatîb'in *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı mefkûd hükmündeki bu eseri hilâlin görülmesi/görülmemesi ile alakalı Abdullah İbn Ömer'den nakledilen rivayetleri içerdiği kanaatindeyiz. Bu risâlenin hakkında araştırma yapanlar, risâlenin Tunus Vatan Kütüphanesi'nde tek bir yazma nüshasının olduğu belirtmişlerdir. Araştırmamızda risâlenin, zikrettiğimiz iki araştırmacının ileri sürdükleri gibi Hatîb'e ait olan yeni bir eser mi, yoksa klasik kaynaklarda da ismi zikredilen fakat kayıp olduğu sanılan *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı cüz mü? olduğuna dair soru işaretlerinin cevabını bulmaya çalışacağız.

1. HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî olarak bilinen müellifin ünvanı el-Hatîb'tir. Rivâyetlerde İlim çevresinde en yaygın olan el-Hatîb ünvanını doğduğu yer olan Derzicân'da babası Ebu'l-Hasen gibi kendisinin de hatiplik yapmasından dolayı aldığı belirtilir. Buna karşın Hatîb'in dildeki fesâhat ve belâğat yeteneğinden dolayı da kendisine "el-Hatîb" ünvanının verildiği de ileri sürülmüştür. Kaynaklara göre Hatîb 392 yılı Cemâziyelâhir ayının bitimine altı gün kala Perşembe günü (Milâdi 9 Mayıs 1002) Derzicân'da doğmuştur.¹ Hatîb'in 20 yaşına kadar geçen zaman diliminde, hadis ilmi ile fıkıh ilmi arasında tereddütte kaldığı görülmektedir.² Kendi eserinde naklettiğine göre Hatîb, ilk hadis öğrenimine hicri 403 (Milâdi 1012/1013) senesinde henüz 11 yaşlarındayken hocası Muhammed İbn Ahmed b. Rezkûye el-Bezzâz (ö. 412/1021)'in ders halkalarına katılarak başlamıştır.³ Hatîb'in 20 yaşına geldiği hicri 412 (Milâdi 1021) tarihinden itibaren tahsil hayatında sistemli bir tekâmül görülür. Hicri 412'de Basra'ya sefere çıkan müellif,⁴ oradaki meşhur muhaddislerden rivâyetlerde bulunmuştur. Burada bulunan Ebû Ömer el-Kâsım b. Ca'fer b. Abdülvâhid el-Hâşimî (ö. 414/1023)'den Ebû Dâvud'un *Sünen*'ini okuduğu,⁵

¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 2002, XIII, 133; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2006, XIII, 419; İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el-Akerî el-Hanbelî Ebu'l-Felâh, *Şezerâtu 'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Beyrut, 1986, V, 263; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umrevî, Dâru'l-Fikir; Beyrût/Lübnan, 1995, V, 31; Kılıç, Yusuf, *el-Hatîbu'l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvîleri*, İstanbul, 1997, s. 20-23.

² el-Uş, Yûsuf, *el-Hatîb el-Bağdâdî müerrihu Bağdâd ve muhaddisuhâ*, Mektebetü'l-Arabîy, Dimeşk, 1945, s.18-21.

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 211; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 421.

⁴ Subkî, Tâciiddîn Abdulvehhâb b. Takiyyuddîn, *Tabakâtu 'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, 1413, IV, 29.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 316.

daha sonra hocası el-Berkânî (ö. 425/1034)'nin tavsiyesiyle Nisâbü'r'a Ebû Nuâym'ın yanına gittiği,⁶ gidiş ve dönüş yolculuğunda, yolu üzerindeki yerlere uğrayıp, buradaki hadis âlimlerinden de istifade ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁷ İlerleyen zaman diliminde gerek hac farızası için Mekke yolculuğu esnasında, gerekse özel ilmî yolculuklarla birçok muhaddisten nakillerde bulunan Hatîb'in ilmî kariyeri zamanın devlet ricali tarafından da çeşitli görevler kendine tevdi edilerek taktire şayan görülmüştür.⁸ Hatîb'in Dimeşk'te ilmî kariyeri o kadar çok ilerlemiş ve bir muhaddis olarak otoritesi öyle yer etmiştir ki Zehebî, Hatîb'in terceme-i hâline “Şam'ın ve Irak'ın muhaddisi” diyerek giriş yapmıştır.⁹

Müellif birçok muhaddis gibi devrinin mihne olaylarından etkilenmiş ve değişik zamanlarda zorunlu yolculuklara da çıkma ihtiyacı hissetmiştir.¹⁰ Başta hadis olmak üzere İslami ilimlerin birçok dalında eserler kaleme alan Hatîb, 7 Zilhicce 463 Pazartesi (Miladi 5 Eylül 1071) günü kuşluk vakti Bağdâd'da Darbu's-Silsile semtindeki Nizamiye Medresesi yakınında oturmakta olduğu evinde vefât etmiştir.¹¹

1.2. Eserleri

Hatîb'in ilmi kişiliğiyle ilgili dost ve düşmanlarından birçok methiyenin yer aldığı görülmektedir. Küçük yaştan itibaren hadis meseleleri ve hadis usûlü ilmine olan meyli/sevgisi ve eserlerinin kahir ekserisi bu alanda olması hasebiyle “*Bağdâd'a/Bağdâd'lılara Dârekutni'den sonra onun gibisi gelmedi*”¹² cümlesi Hatîb'in ilmi derinliğini en güzel biçimde ortaya koyan ifadelerden biridir. Daha küçük yaşta Kur'an ilmi alan Hatîb,¹³ ilmî faaliyetlerine fıkıhla başlaması ve bu alanda da *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* gibi eser ortaya koyacak donanımda olması yönüyle bir fakîh; ricâl literâtürüne dair birçok eser kaleme alması ve özellikle *Târîhu Bağdâd* gibi bir eserle kendisinden sonraki gelen tarihçilere ışık tutması hasebiyle tarihçi, usûl-i hadîsin hemen her konusunda bir eser vücuda getirmesinden dolayı daha çok bir hadisçi olarak tanınmıştır. Zaten İbn Hallikân onun fıkıh, hadis ve tarihçiliğini “O bir fakîh olmasına rağmen daha çok hadis ve tarihle ilgilenmiştir” ifadeleriyle ortaya koymuştur.¹⁴ Hadis meclislerinde birçok öğrencisi olan muhaddis ve müerrih Hatîb'in, Hicrî 451 (Milâdi 1059/1060) yılında Bağdâd'tan Dimeşk'e sürgününden sonra kendisini daha yoğun şekilde imla ve kıraat işine verdiği nakledilmektedir. Yani Hatîb'in ilim meclislerinde nakillerde bulunup, kitaplarını okutması/yazdırması Hicrî 445 (Milâdi 1053/1054) ile ölüm tarihi Hicrî 463 (Milâdi 1071) yılı arası göz önünde bulundurulduğunda 18 yıllık kısa bir tarih olduğu ortaya çıkar.¹⁵ Hatîb hakkında en kapsamlı çalışmalardan birini yapan Yusuf Uş, müellifin büyüklü

⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 421, 422; *Tezkiratü'l-huffâz*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût/Lübnan, 1998, III, 222; Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sâdir, Beyrût, 1995, I, 395; Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, IV, 30.

⁷ el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 23; Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*, Dâru Tayyibe, Riyâd, 1985., s.37.

⁸ İbnu'l-Cevzî, Cemalüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-umemi ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ/Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 1992, XVI, 129; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, I, 386; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şeyrî, Dâru İhyâi't, türâsi'l-arabî, 1988, XII, 124; İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el- Akerî el-Hanbelî Ebu'l-Felâh, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Berut, 1986, VI, 230.

⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 221.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 47; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 42; İbn Cevzî, *el-Muntazam* XVII, 34; Yâkût el-Hamevî, a.g.e., I, 391.

¹¹ İbn Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 134; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût, 1971, III, 226; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 126.

¹² İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, I, 39, 50; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, VI, 35 ; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 57; *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 222.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 419; el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*, s. 30.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, I, 92.

¹⁵ el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 203.

küçük 81 kitabını zikretmekte ve bunların 436 cüzden ibaret olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Zaten Zehebî'nin Hatîb'i tanıtırken onun isim zincirine “*Sâhibu't-tesânif*” gibi bir sıfatı uygun görmesi de bu yüzden olsa gerektir.¹⁷

Hatîb'in eserlerinin isimleriyle ilgili bilgileri daha çok Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî'nin Şam'daki Zahirîyye Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunan (Mecmua 18, nr.6) fihristinden,¹⁸ bunun yanında yine ez-Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinden nakleden İbn Kâdî eş-Şehbe'nin *Târîh*'inden,¹⁹ ayrıca İbn Hayr b. Halîfe el-İşbîlî'nin matbu olan *Fihrist*'inden²⁰ yararlanılarak hazırlanmıştır.²¹ Ayrıca Hatîb'in terceme-i hâli ile ilgili belli başlı ricâl edebiyatı kaynaklarında da müellifin eserlerine dair bilgiler mevcuttur.²²

Makalemizin hacmini genişletmemek maksadıyla Hatîb'in en önemli eserlerinden bazılarını konularına göre ayırmadan burada vermek istiyoruz: *el-Fevâidu'l-müntehabe es-sihâh ve'l-garâib (Tahrîcu'l-Hatîb li Ebi'l-Kâsım el-Mehrevânî)*, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, *el-Câmî li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*, *el-Fasl li'l-vasl el-müddrec fi'n-nakl*, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, *el-Esmâi'l- mübheme fi'l-enbâi'l- muhkeme*, *Tâli't-Telhîs*, *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü an bevâdiru't-tashîf ve'l-vehm*, *es-Sâbık ve'l-lâhik fi tebâ'udi mâ beyne vefâti râviyeyn an şeyhin vâhid*, *Ğunyetü'l-mültemis fi izâhi'l-mültebis*, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, *el-Mü'tenif fi tekmeleti'l- Muhtelif ve'l-mü'telif*, *el-Muvazzih li-evhâmi'l-cem ve't-tefrîk*, *İktizâü'l-ilm el-amel*, *Takyîdu'l-ilm*, *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, *en-Nasîha li ehli'l-hadîs*, *Târîhu Bağdâd*, *el-Müntehab mine'z-zühd ve'r-rekâik*, *el-Buhalâ*, *et-Tadfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn ve ahhâruhum*, *el-Cehr bi-bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm fi's-salât*, *en-Nehy an savmi yevmi'ş-şek*.

2. RU'YETİ HİLAL MESELESİNE GENEL BAKIŞ

Sözlükte “yüksek sesle haykırmak; ortaya çıkmak, parlamak, sevinmek” anlamlarına gelen *hell* kökünden türeyen *hilâl* (çoğulu *ehille*), ayın kavuşum öncesi ve sonrasında yeryüzünden uçları sivri, ince bir yay gibi görünen şeklinin adıdır. Sözlük anlamına bağlı olarak özellikle kavuşum durumundan sonra ayı ilk defa görenlerin onu haber vermek için sevinçle haykırmaları sebebiyle ayın ilk görülen şekline *hilâl* denildiği kaydedilmektedir. Nitekim yüksek sesle telbiyede bulunmaya ve *hilâl* ilk görüldüğünde tekbir almaya *ihlâl*, yine yüksek sesle kelime-i tevhibi söylemeye *tehlîl* denir.²³

Ayın aydınlanmış olan yüzeyinin yeryüzünden görülen kısmı periyodik olarak değişir. Ayın güneşle olan konumu sebebiyle aydınlanmış olan yüzeyinin dünyaya bakış nisbetine göre bu parlaklık yeryüzünden bazan, *hilâl*, bazan yarım daire veya dolunay şeklinde görülür; bazan da hiç görülmez. Teorik olarak bir kamerî yıl $29,530589 \times 12 = 354,367068$ gündür. Ancak gün sayısı kesirli olmayacağından kamerî takvimde aylar bazan yirmi dokuz, bazan otuz gün gösterilir. Eskiden ramazan ve bayram gibi dini günleri için değil daha çok ileriye dönük çalışmaların tarihlerini

¹⁶ Bu eserler ve ayrıntıları için bkz. el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 203.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 419.

¹⁸ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî, Bağdâdî'nin elli altı eseri olduğunu belirtmiş bunun ise vefât etmeden on yıl önce yani Hicrî 453'den önce yazıldığı iddia edilmiştir. Bkz. el-Uş, a.g.e., s. 151; et-Tahhân, *el-Hâfiz el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 119.

¹⁹ İbn Kâdî eş-Şehbe bahsettiğimiz *Târîh*'ini Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ından, Zehebî de es-Sem'ânî ve İbn Neccâr'dan nakillerde bulunmuştur. Bağdâdî'nin söz konusu eserleri için ayrıca bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. XXXI, 96–101.

²⁰ Matbu olarak bulunan bu eser için bkz. el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe (ö. 575/1179), *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Muhammed Fuâd Mansûr, I. Baskı, 1998, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, (I), Beyrût. Bu eserin sayfa numaralarını vermiyoruz.

²¹ Ayrıca yine et-Tahhân, Bağdâdî'nin hâliyle ilgili bilgiler veren eserlerle birlikte hangi kaynaklardan yararlandığını/yararlanıldığını düzenli bir şekilde vermektedir. bkz. et-Tahhân, a.g.e., s.119.

²² Bu kaynaklardan en önemlileri şunlardır: İbn Cevzî, *el-Muntazam*; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*; Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübî ve'l-funûn*; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstadrafe li beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*.

²³ Yücel, İrfan, “Hilâl”, *DİA.*, XVIII, 1.

belirlemek için önceden hazırlanan kamerî takvimlerde 354 günden artan ve otuz yılda on bir güne ulaşan ($30 \times 0,367068 = 11,01204$) bu fazlalık belirli bir kurala göre bazı yılların zilhicce ayına eklenirdi.²⁴

İslam dininde namaz vakitleri, oruca başlama (sahur) ve iftar vakitleri gibi zamanı güneşin hareketlerine ve gece gündüz ayırımına göre belirlenen ibadetler olduğu gibi ramazan orucunun başlangıcı, hac, zekât, fitir sadakası, kurban ve bayram namazları gibi edâ zamanı yıl içinde belirli vakitlere bağlanmış, vakit ve süreleri ayın hareketlerine göre belirlenen ibadet ve filler de vardır.

Hilâlin görülmesiyle kamerî ay başladığına göre belli bir yerdeki görmenin o çevre dışındaki yerler için de geçerli sayılıp sayılmayacağı konusunda ilk dönemlerden itibaren farklı görüşler ileri sürülmüştür. Başta Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden Leys b. Sa'd olmak üzere Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin çoğunluğu ile Ebü't-Tayyib et-Taberî gibi bazı Şâfiî fakihlerine göre ihtilâf-ı metâlia itibar edilmez. Herhangi bir yerde usulüne uygun şekilde hilâlin görülmesi durumunda ister uzak ister yakın yerlerde bulunsun bütün Müslümanların buna uyması, buna göre oruca başlaması veya bayram yapması gerekir. Hanefî fakihlerinin çoğunluğuna göre bir yerin halkı, hilâli görerek yirmi dokuz gün oruç tutup bayram yaptıktan sonra başka bir yerde yine hilâl görülerek veya şâban ayı otuz güne tamamlanarak kendilerinden bir gün önce oruca başladığını ve otuz gün oruç tutulduğunu öğrense eksik kalan bir günü kaza etmesi gerekir.²⁵

Tevhid dini olan İslâm'da Müslümanların sevinç ve kederlerini paylaşmalarının ve mümkün olan her konuda birliği sağlayıp ayrılıktan sakınmalarının önemi inkâr edilemez. İhtilâf-ı metâlia itibar edilmesi durumunda ise değişik ülke ve bölgelerde aynı gün oruca başlanması veya bayram yapılması mümkün değildir. Bu konuda birliğin sağlanmasına çoğunluğun görüşü daha uygundur. Ancak bu içtihadı göre de zaman zaman bazı problemler söz konusu olabilmektedir. Çünkü herhangi bir yerde hilâl görüldüğünde dünyanın her yerinde vakit ve saat aynı değildir. Eğer hilâl ilk defa doğuda görülürse aynı gün içinde batıya doğru hemen her yerde oruca başlanması veya bayram yapılması mümkün ise de rü'yetin batıda bir yerde gerçekleşmesi durumunda doğudaki bazı ülkelerde gün değişmiş ve imsak vakti geçmiş olabilir. Nitekim ihtilâf-ı metâlia itibar edilmeyeceğini belirten fakihler, bu prensibi hiçbir kayda bağlamadıkları halde son yıllarda çeşitli İslâm ülkelerinde konuyla ilgili olarak yapılan ilmî toplantılarda, kamerî ayların ancak rü'yetin sübûtu ile başlayacağı ve rü'yet sabit olduğu esnada imsak vakti geçmiş olan yerlerde o gün artık oruç tutulmayacağı düşüncesiyle bu prensibe, "hilâlin görüldüğü yerin gecesine iştirak eden bölgelerde" kaydının eklendiği görülmektedir.²⁶

Ramazan ve bayram gibi dini günlerin tespit ve yaşanmasında /kutlanmasında birlik ve beraberliğin sağlanması bütün İslam coğrafyasının ortak isteğidir. Fakat hadisleri anlama ve yorumlanmadaki farklı yaklaşımlar ile dünya, ay ve güneşin günlük ve yıllık mutad hareketleri neticesinden kaynaklanan zaman mefhumunun bütün bölgeler için aynı olmaması zikredilen birlikteliğe engel olmaktadır. Elbette ki zamanın tayini hususunda güneşin, dünyanın ve ayın konumunu değiştirebilecek konum ve kudrette değiliz. Fakat zamana bağlı bazı ibadetleri gerçekleştirme konusunda birlik ve beraberliği sağlama, naslara bakış açısının değişmesi, kabuller önündeki ön yargıların kırılması ile mümkün olabilir. Bu ise lafızdan ziyâde mana merkezli bakış açısına sahip olma, kabul ettiğimiz dinin manevi hayatla birlikte maddi hayatımızda da bir gerçekliğinin olduğunun farkındalığıyla mümkündür.

İşte bu sebepten dolayı rü'yet-i hilâl konusunda geçmiş dönemlere ait fikhî fikhî farklılıklar ve ayrıntılar üzerinde tartışmak yerine, günümüzde en çok ihtiyaç duyulan ramazan orucuna beraber

²⁴ Yücel, İrfan, "Hilâl", *DİA.*, XVIII, 1.

²⁵ Yücel, İrfan, "Hilâl", *DİA.*, XVIII, 3. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî (595/1198), *Bidâyetü'l-mücthid ve nihâyetü'l-muktesid*, (I-IV), Dâru'l-hadîs, Kahire, 2004, II, 46-69; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddî'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenvirî'l-Ebsar*, 1966, II, 392.

²⁶ Yücel, İrfan, "Hilâl", *DİA.*, XVIII, 3.

başlama, kurban ve ramazan bayramlarını birlikte kutlayabilme gibi ibadet ve uygulamaları, ihtiyaçları gidermeyle ilgili kararlar almaya dönük araştırma ve incelemelerin yapılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bu araştırmamız rü'yet-i hilâl ile ilgili bir tahrîc ya da bu konudaki fıkhi tartışmaları ve ayrıntıları ele alan bir çalışma olmadığından biz bu hususlar üzerinde fazla durmadık. Esas amacımız Hatîb'e ait kayıp hükmündeki bir risâlenin ortaya çıkarılması ve bunun isminin doğru tespiti olduğundan mesaimizi bu yönde harcadık. Fakat bahse konu cüzde toplam yirmi sekiz rivâyetin hepsi rü'yet-i hilâl ile ilgili olması dolayısıyla cüzde geçen rivâyetlerin hadis ve fıkıhçıları ilgilendiren yönleri de elbette ki ayrı bir araştırma konusu olabilir.

3. HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN EN-NEHY AN SAVMÎ YEVMÎ ŞEK ADLI ESERİ

Hadis ilmindeki konumu bakımından daha çok Dârekutnî'ye benzetilen ve zamanın Dârekutnî'si olarak gösterilen Hatîb hakkında²⁷ “ *Hadis ilmi ve hızı onun zamanında son bulmuştur*” denilmektedir.²⁸ Özellikle hadis usûlü olmak üzere İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eserler kaleme almış olan Hatîb, hadisten fıkhıya, tarihten edebiyata kadar vücuda getirdiği külliyyatla sonrakiler üzerinde derin tesirler bırakmıştır.

Hatîb'e nisbet edilen eserlerden biri de *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı risâledir. el-Mâlikî ve İbn Kâdî Şehbe'de bu eserin bir cüz olarak geçtiği nakledilmektedir.²⁹ Aynı mevzûda yazılan bir esere reddiye olarak kaleme alındığı iddia edilen³⁰ Hatîb'in bu risâlesinin *Mes'ele fî sıyâmi yevmi 'ş-şek fî'r-red alâ men ra'a vücûbehû* veya *Meseletü yevmi'l-gaym* ismiyle de kaydedildiği ileri sürülmektedir.³¹ Klasik kaynaklarda farklı isimlerle de anılan eser daha çok *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* olarak tanındığından, biz Hatîb'in, ismi tartışmalı olan bu eserini zikrettiğimiz şekilde *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* olarak kabul edeceğiz ve ileride tartışacağımız konuyu bu isme nispetle ele alacağız.

Bugüne kadar mefkûd hükmünde olup içeriği hakkında geniş bir malumat verilemeyen bu eseri önce Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* adıyla tahkik etmiştir. Ayrıca Âmir Hasan Sabrî, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Müntehab min kitâbi'z-zühd ve'r-rekâik* adlı eserinin sonunda *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl*³² adıyla bu cüzü tahkik etmiştir.³³

²⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, V, 35.

²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, I, 93.

²⁹ el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 128. Bu risâle için ayrıca bkz. İbn Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 130; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*, thk. İhsân Abbâs, *Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût*, 1414/1993. I, 387; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî tahrîci Ahâdisi'l-hidâye*, thk. es-Seyyid Abdülhâşim el-Yemânî el-Medenî, *Dâru'l-ma'rife, Beyrût*, tarihsiz, I, 276.

³⁰ Kılıç, *el-Hatîbu'l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvîleri*, s. 64.

³¹ el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 128.

³² Her iki tahkik için bkz. Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl*, thk. ve neşr. I. Baskı, *Dâru'z-ziyâ, Tantâ*, 1998. (Hişâm b. Muhammed'in tahkiki olarak vereceğimiz çalışmada aslında tahkik eden olarak *Dâru'z-ziyâ* matbaası görülmektedir. Fakat hem nâşirin Hişâm b. Muhammed olması dolayısıyla hem de çalışmanın içeriğinde tahkike yönelik ağırlıklı çalışmanın bu şahıs tarafından yapılması dolayısıyla bu eserin muhakkiki olarak Hişâm b. Muhammed'i zikredeceğiz.) Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Müntehab min kitâbi'z-zühd ve'r-rekâik* adlı eseriyle birlikte basılmış olan *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl*, s. 165. thk. Âmir Hasan Sabrî, I. Baskı, *Dâru'l-beşâiri'l-İslâmî, Beyrût* 2000.

³³ Araştırmamız, farklı isimlerle zikredilen bu eser hakkında olduğundan ve ilerleyen bölümlerde konu daha ayrıntılı şekilde ele alınacağından şimdilik bu bilgileri vermekle yetiniyoruz. Hatîb'in kaleminden çıkmış cüz esas alınarak nakledilen eserin mikrofilmi eldeki mevcut olan tek nüsha olduğundan biz bu nüshayı Hatîb'in cüzü olarak kabul edeceğiz. İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere zaten ortadaki cüzün bizzat Hatîb'in asli cüzü olmadığı anlaşılıyor. Mikrofilmi verilen bu nüshanın kâtibi ve râvisinin Mecdüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdullah b. el-Müselleme b. Hammâd el-Ezdî ed-Dımeşkî (ö. 666/1268)'dir. Bu râvi için bkz. Safedî,

3.1. Eserin Hatîb'e Nisbeti

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi incelediğimiz cüz bizzat Hatîb'in kaleminden çıkmamıştır. Fakat müellife ait cüzü istinsah eden râvinin, rivâyet silsilesi ile ilgili kayıtlarından bu eserin Hatîb'e aidiyeti hususunda her hangi bir şüphe olmadığı görülmektedir. İcâzet, kitâbet, sema gibi değişik rivâyet metodlarıyla nakledildiği anlaşılan cüzün diğer bazı nüshalarının da olduğu aşikardır. Lakin başta da zikredildiği gibi elde tek bir nüsha mevcuttur.

Hem eldeki nüshadan hem de bu nüsha üzerinde yapılmış tahkiklerden anlaşıldığı üzere Hatîb'in cüzü olarak tanıttığımız bu eseri Ahmed b. Abdullah b. Ebi'l-Ganâim el-Müsellem b. Hammâd el-Ezdî (ö. 666/1268) semâ yoluyla hicrî 664 (miladî 1266) yılında Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Abdillâh İbn el-Mukayyar el-Bağdâdî'den nakletmiştir. Yine bu eseri Ebu'l-Hasan da kitâbet metoduyla Esîru'd-dîn Ebû'l-Meâlî el-Fadl İbn Sehl el-İsferâyînî'den el-İsferâyînî de icâzet metoduyla Hatîb'ten almıştır.³⁴

3.2. Eserin Muhtevası

Eser, hem klasik kaynaklarda yer alan hem de muhakkiklerin kaydettikleri isminden de anlaşıldığı gibi ramazan ayında hilalin görülüp görülmemesiyle yani ru'yeti hilâlle alakalıdır.

Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şafîi fikhıyla ilgili kaleme aldığı eserinde Hatîb'in bu risâlesi *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adıyla geçmektedir.³⁵ Nevevî söz konusu eserinde Hatîb'in cüzünün içeriği hakkında çok geniş bilgiler vermektedir. Eserde ru'yet-i hilâl ile ilgili tartışmanın birçok yerinde Hatîb ismi zikredilmekte, onun görüşleri ve nakilleri de uzunca verilmektedir.³⁶ Aynı zamanda İbn Hacer (ö. 852/1448) hilâlin görülmesiyle ilgili bir konuda meseleyi ele alırken Hatîb'in söz konusu cüzünde geçen rivâyeti nakledip أَخْرَجَهُ الْخَطِيبُ فِي النَّهْيِ عَنْ صَوْمِ يَوْمِ الشَّكِّ ifadesiyle bu rivâyeti Hatîb'in *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı eserinde tahrîc ettiğini belirtmektedir.³⁷

Eserde farklı senetlerle zikredilen aynı manayı hâiz değişik lafızlarda yirmi sekiz rivâyet yer almaktadır. Nakledilen bütün rivâyetler hadis *tahammül* ve *eda* kriterlerine uygun olarak kaydedilmiştir. Eserde geçen yirmi sekiz rivâyetin hepsi küçük lafız farklılıkları dikkate alınmadan kastedilen mana bakımından bir araya getirilecek olursa ilgili rivâyetlerden şu hükümlerin çıktığı görülür:

1. Hilalin görülme anı orucun başlama zamandır.
2. Hilalin (tekrar) görülme anı oruç tutma fiilinin sona erip bayramın başlama zamanıdır.
3. Bir ay yirmi dokuz gündür/gecedir.
4. Gökyüzü kapalı olursa sayı otuza tamamlanır.

Hatîb'in cüzünde kaydedilen rivâyetlerin hepsini tek tek burada vermek makalemizin hacmini bir hayli genişletecektir. Bundan dolayı cüzde geçen hadislerden bir kaçını göstermek maksadıyla da yukarıda belirttiğimiz dört hükmün hepsini kapsayan rivâyetlerden sadece üçünü burada vermek istiyoruz.

1. أَنَّ ابْنَ عُمَرَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ عُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَفْطِرُوا لَهُ

Selâhuddîn Halîl b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaûd/Türkî Mustafa, Daru'l-İhyai türâsi'l-arabî, Beyrût, 2000, VII, 81, 82.

³⁴ Cüzün rivâyet metodu ve nakliyle ilgili olarak karşılaştırmalı olarak bkz. Hişam b. Muhammed, *Cüzün fihi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 5, 7,12 ve Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 193, 195, 196, 197.

³⁵ Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, tarihsiz. s. VI, 433.

³⁶ Bazıları için bkz. Nevevî, , *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, s. VI, 408, 418-430.

³⁷ Bu eser ve iddialar için bkz. İbn Hacer, *ed-Dirâye*, I, 276.

İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullâh'ın şöyle dediğini duydum “Hilâli gördüğünüzde orucunuzu tutunuz (oruca başlayınız), hilâli gördüğünüzde bayram yapınız (oruç tutmayı bırakınız). Eğer hilâli göremezseniz (hava kapalı olursa) sayıyı (otuza) tamamlayın.³⁸

2. الشَّهْرُ تِسْعَ وَعِشْرُونَ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْهَيْلَالَ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَفْطِرُوا لَهُ

Ay yirmi dokuz gündür. Hilâli gördüğünüzde orucunuzu tutunuz (oruca başlayınız), hilâli gördüğünüzde bayram yapınız (oruç tutmayı bırakınız). Eğer hilâli göremezseniz (hava kapalı olursa) sayıyı (otuza) tamamlayınız.³⁹

3. «إِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَعُدُّوا ثَلَاثِينَ»

(Hilâli) gördüğünüzde orucunuzu tutunuz (oruca başlayınız), hilâli gördüğünüzde bayram yapınız (oruç tutmayı bırakınız). Eğer hilâli göremezseniz (hava kapalı olursa) sayıyı (otuza) tamamlayın.⁴⁰

Önce de zikrettiğimiz gibi cüzde geçen yirmi sekiz rivâyetin hemen hepsi yukarıda bahsettiğimiz dört maddelik hükümleri içermesi yönüyle birbirine küçük lafız farklılıkları haricinde benzerlik göstermektedir. Çalışmamızda asıl maksadımız tahrîc olmadığından hem verilen rivâyetlerin kaynaklarına hem de içeriğine dair ayrıntıya girmeyip sadece zikredilen bilgilerle yetindik.

3.3. Eserin Kaynakları

Hatîb'in söz konusu cüzünde rivâyet asrı nakil döneminin karakteristik özellikleri görülmektedir. Bundan dolayı nakledilen rivâyetleri müelliflerin kitaplarından ziyade isimlerine nisbeten vermeyi uygun bulduk. Gerekli gördüğümüz yerde ise kitap isimlerine de değineceğiz. Nakil döneminin tabii seyrine de uygun olarak Hatîb'in bahsettiğimiz cüzünde eserin kaynaklarını aynı zamanda müellifin hocaları olarak da ele almak yanlış olmasa gerek. Bundan dolayı Hatîb'in bu cüzünde kendisinden yararlandığı hocaları isim olarak vereceğiz.⁴¹

Hatîb bu cüzde yirmi altı hocadan nakilde bulunmuştur. Alfabetik sıraya göre senetteki tahvilleri⁴² de göz önünde bulundurarak bu hocaları vermek istiyoruz:

Ahmed b. Hasan b. Ahmed b. Hamd b. Ebû Bekr el-Haraşî el-Hîrî (ö. 421/1030), Ebû Nuaym el-İsbehânî (ö. 430/1039), Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Menceveyhi el-Yezidî el- İsbehânî (ö. 428/1036), Ahmed b. Ömer b. Ahmed b. Ahmed Ebû Bekr ed-Dellâl (ö. 417/1026), Ahmed b. Muhammed İbrâhim Ebû Ali es-Saydalânî⁴³, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Gâlib el-Havârizmî el-Berkânî (ö. 425/1034), İsmâil b. Ahmed Ebû Abdurrahman en-Nîsâbûrî el-Hîrî (ö. 430/1039), el-Hasan b. Ahmed b. İbrâhim b. el-Hasan İbn Şâzân (ö. 426/1034), el-Hasan b. Ali b. Muhammed Ebû Ali İbn Müzhîb et-Temîmî (ö. 444/1052), el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Hasan Ebû Abdullah el-Bağdâdî el-Müeddîb (ö. 430/1039), Abdullah b. Yahya b. Abdulcabbar Ebû Muhammed es-Sükrî (ö. 417/1026), Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah Ebu'l-Kâsım es-Serrâc⁴⁴, Abdulgaffar b.

³⁸ Buhârî, Savm, 5; Nesâî, Sıyâm, 10. Lafız farklılıkları olmakla birlikte aynı manayı içeren diğer rivayetler için bkz. Müslim, Sıyâm, 2; İbn Mâce, Sıyâm, 2; Muvatta, Savm, 1; İbn Hanbel, V, 11. Rivâyetlerin geçtiği bütün referansları vermedik. Ele aldığımız rivâyet metnine en yakın olanları seçtik. Bir eserde birden fazla rivâyet varsa sadece birini aldık. Genel olarak bundan sonraki rivâyetleri de bu şekilde göstereceğiz.

³⁹ Müslim, Sıyâm, 2. Lafız farklılıkları olmakla birlikte aynı manayı içeren diğer rivayetler için bkz. Buhârî, Savm, 11; Nesâî, Sıyâm, 17; Ebû Dâvûd, Savm, 4; İbn Hanbel, IV, 279.

⁴⁰ Nesâî, Sıyâm, 9, 11. Lafız farklılıkları olmakla birlikte aynı manayı içeren diğer rivayetler için bkz. Müslim, Sıyâm, 2; Tirmizî, Savm, 2; İbn Hanbel, VII, 511.

⁴¹ Her iki muhakkikin de neşrettikleri tahkiklerinde Hatîb'in söz konusu cüzünden nakledilen nüshanın mikrofilmli de göz önünde bulundurarak yaptığımız incelemede Âmir Hasan Sabrî'nin cüze dair dirâse kısmından yararlanarak müellifin hocalarını vermeyi uygun bulduk. Âmir Hasan Sabrî'nin ölüm tarihlerini vermediği râvilerin birçoğunun kaynaklardan ölüm tarihlerini tespit ederek zikrettik.

⁴² *Tahvîl*: Farklı isnadları bulunan bir hadisi rivayet ederken isnadların birinden diğerine geçmeyi ve bunların ortak râvisinden sonra konulan özel işareti belirten hadis terimi. Tahvîl hakkında geniş bilgi için bkz.

Aşikkutlu, Emin, “ Tahvîl ”, *DİA.*, XXXIX, 440.

⁴³ Bu râvinin vefat tarihiyle ilgili bir bilgiye ulaşamadık.

⁴⁴ Bu râvinin vefat tarihiyle ilgili bir bilgiye ulaşamadık.

Muhammed b. Ca'fer Ebû Tâhir el-Müeddîb (ö. 428/1037), Abdülvâhid b. Muhammed b. Abdullah Ebû Ömer el-Bağdâdî (ö. 410/1019), Ubeydullah b. Ahmed b. Osman Ebu'l-Kâsım el-Ezherî (ö. 435/1043), Ali b. Ahmed b. Ömer Ebu'l-Hasan el-Mukrîü İbn el-Hammâmî (ö. 417/1026), Ali b. Yahya b. Ca'fer b. Abdilkuveyhe Ebu'l-Hasan (ö. 422/1031), Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Bişrân (ö. 415/1024), Ömer b. Ahmed b. İbrahim el-Hâfız (ö. 417/1026), el-Kâsım b. Ca'fer b. Abdülvâhid b. Abbas Ebû Ömer el-Hâşimi el-Basrî (ö. 414/1023), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebu't-Tâhir ed-Dakkâk (ö. 415/1024), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rızk Ebu'l-Hasan el-Bağdâdî (ö. 412/1021), Muhammed b. Ahmed f. Yusuf Ebû Bekr es-Sayyâd (ö. 413/1022), Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed Ebu'l-Hasan er-Râzî⁴⁵, Muhammed b. Musa b. el-Fadl b. Şâzân (ö. 421/1030), el-Heyssem b. Muhammed b. Abdullah Ebû Ahmed el-Harrâd (ö. 427/1035).

Hatîb'in birçok farklı hocasından naklettiği bu rivâyetlerin hepsini önem arz etmeyen lafız farklılıklarıyla aynı manaya gelecek şekilde sahih hadis kaynaklarında bulmak mümkündür.⁴⁶ Bundan dolayı Hatîb'in bu eseri, tamamen sahih hadis kaynaklarından yararlanılarak meydana getirilmiştir de diyebiliriz.

Muhakkiklerden Âmir Hasan Sabrî ru'yeti hilâl konusunda İbn Ömer'den gelen bu rivâyeti ayrıca İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Câbir, Huzeyfe, Adî b. Hâtim, Ebû Bekr es-Sekafi, Talk b. Ali, Âişe, Râfî b. Hadîc, Berâ b. Âzib ve diğer bazı sahabilerin de naklettiğini belirtmiştir.⁴⁷

⁴⁵ Bu râvinin vefat tarihiyle ilgili bir bilgiye ulaşamadık.

⁴⁶ Bizim daha önce Hatîb'in cüzünde geçen hadislerden arapça metinleriyle birlikte verdiğimiz toplam üç rivâyet ve burada kaydetmediğimiz diğer bütün rivâyetler aynı manayı hâiz farklı lafızlarla Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.

⁴⁷ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâî'l-hilâl* (thk.), s. 174.

daha evvel (1998 yılına ait olan) Hişam b. Muhammed tarafından yapıp neşredilen *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl*⁴⁸ adındaki tahkikten daha kapsamlı olması hasebiyle tarafımızca başlıklarda Âmir Hasan Sabrî'nin tahkikte kullandığı eser ismi verilmiştir. Bundan sonra da Hatîb'in klasik kaynaklarda *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adıyla anılan eserini esas alarak ileri süreceğimiz görüş ve düşüncelerimizde yine Âmir Hasan Sabrî'nin tahkikinde kullandığı isim verilecektir.

Ele alınacak eser yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bir birine benzer iki farklı isimle tahkik edilmiştir. Sonraki bölümlerde eser ismi ve içeriğiyle ilgili ileri sürülecek olan bazı iddialardan önce bu muhakkiklerin yaptıkları çalışmalar kronolojik olarak ele alınıp, tahkikleri evvela şekil ve içerik yönünden kısaca tanıtmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

5.1.1. Hişam b. Muhammed'in tahkiki⁴⁹

Muhakkik eseri, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* adıyla kaydetmiştir. 1998 yılında neşredilen bu tahkik toplam kırk sayfadan ibarettir. Tahkikin mukaddimesinde eserin ismi, bulunduğu yer, vasfı, rivayet kanalı, isnattaki bazı isimler hakkında çok kısa bilgiler, cüzün nakliyle ilgili tarih ve şahıs bilgisi, nakil şekli ve muhakkikin cüzün tahkikiyle ilgili tasarrufları yer almaktadır.⁵⁰

Hişam b. Muhammed mukaddimeden sonra tahkik ettiği eserin önce cüzün isminin de geçtiği nakil silsilesini, hemen arından cüzün birinci, ikinci, üçüncü ve son varakının asıl suretini vermektedir.⁵¹ Cüzün yazma nüshasının asıl suretinden sonra muhakkik, isim de dahil olmak üzere ilk altı satırın matbu şeklini vermektedir. Eserin Hatîb'le başlayan ilk nakil zinciri devamında belirttiğimiz gibi altı satırlık bir bilgi ile matbu şeklinde verilmişken bundan sonraki on yedi satır verilmemekte⁵² fakat bu on yedi satırlık yazma nüshada geçen bazı bilgiler çok sınırlı sayıda bazı yerlerde de geçmektedir.⁵³

Hişam b. Muhammed daha sonra cüzün ilk varakı olarak gösterdiği rivayetleri cüzün aslında da var olan besmeleyle başlayarak tam metin olarak vermektedir.⁵⁴ Muhakkik devamında Hatîb'in hocalarının fihristini, ricâl fihristini, cüzde geçen hadislerin indeksini ve içindekiler kısmını vermiştir.⁵⁵

5.1.2. Âmir Hasan Sabrî'nin tahkiki

Âmir Hasan Sabrî eseri, *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* adıyla kaydetmiştir. Eser Hatîb'in *el-Müntehab min kitâbi 'z-zühd ve 'r-rekâik* adlı eseriyle birlikte 2000 yılında basılmış. Muhakkik besmeleyle başladığı mukaddimesinde kısaca ru'yet-i hilâl meselesine, bu cüzün önemine, mahiyetine dair bilgi verdikten sonra tahkikiyle ilgili kısa bir yöntem bilgisi vermektedir.⁵⁶

⁴⁸ Muhakkikler bahse konu cüzü farklı isimlerle zikretseler de cüze ait resmini verdikleri yazma nüshalarında bu eserin tam olarak ismi *Cüzün fîhi turuku Hadîsi Abdillâh bin Ömer radiyâllâhü anhümâ ani'n-Nebiyyi sallallâhü aleyhi vesellem fî terâi'l-hilâl*'dir. (bkz. Hişam b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 8; Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s.195.) Fakat cüz üzerinde esere ait olduğu iddia edilen bu isim ilerleyen bölümlerde sadece *Cüzün fîhi turuku Hadîsi Abdillâh bin Ömer fî terâi'l-hilâl* adıyla zikredilecektir.

⁴⁹ Bu kısımda muhakkikin tahkikle ilgili yaptığı işlemler genel manada şekilsel olarak ele alınıp, ayrıntılı bilgiler ilerleyen bölümde tetkik edilecektir.

⁵⁰ Hişam b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 3-6.

⁵¹ Hişam b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 8-12.

⁵² Hişam b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 13.

⁵³ Mesela yazma nüshanın yedinci satırında geçen الشيخ الامام الحافظ المحدث العدل الثقة مجد الدين أبي العباس أحمد بن عبد الله بن أبي الغنائم المسلم بن حماد بن ميسرة

⁵⁴ Hişam b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 15-30.

⁵⁵ Hişam b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 31-40.

⁵⁶ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 167-168.

Muhakkik daha sonra tahkikini üç ana başlık altında ele almaktadır. Birinci bahis olarak isimlendirdiği kısımda; ru'yeti hilâl ile ilgili meseleleri fikhî tartışmalar çerçevesinde incelemektedir.⁵⁷ İkinci bahiste, hilalin görülmesi/görülmemesi ile ilgili rivayetin şevâhidini uzunca nakletmektedir.⁵⁸ Üçüncü bahiste ise ru'yet-i hilâl meselesinde Hatîb'in bu cüzdeki hocalarını, metodunu, kullandığı kaynakları, esas aldığı nüshanın vasfını ve yazma nüshanın mikrofilmini vermektedir.

Muhakkik tahkik işlemine geçtiği esas bölümde eserin ismini yazma nüshadan nakille tam olarak kaydetmektedir. Oysaki tahkikini yaptığı kitap için kapak kısmında verdiği isim farklıdır.⁵⁹ Bu kısımda Âmir Hasan Sabrî de tıpkı diğer muhakkik Hişam b. Muhammed gibi yazma nüshanın ilk altı satırını verirken⁶⁰, ilk altı satırdan sonraki on yedi satırlık kısımda geçen bilgileri diğer bölümlerin satır aralarında sınırlı olarak vermiştir.⁶¹ Muhakkik tıpkı asıl nüshadaki gibi besmeleyle başlayan rivâyet zincirinden sonra konuyla ilgili hadislerle geçmiştir.⁶² Daha sonra asıl nüshadaki toplam 28 rivâyeti numaralandırarak ele almıştır.⁶³ Son olarak araştırmada geçen hadislerle ilgili indeks, isnatta geçen ravilerin alfabetik fihristi ve bibliyografya verilmiştir.⁶⁴

5.1.3. Tahkiklerin Mukayesesi

Neşr tarihleri göz önünde bulundurulduğunda bir birine çok yakın zaman diliminde tahkik edildiğini söyleyebileceğimiz bu iki çalışmanın asıl nüshanın şekilsel yönden değerlendirmesinde hemen hemen aynı bilgileri haiz olduğu görülmektedir. Fakat muhteva ve değerlendirme yönünden Âmir Hasan Sabrî'nin tahkiki daha kapsamlıdır.

Biz bu şekilsel mukayeseye öncelikle cüzün isminden başlamak istiyoruz. Her iki muhakkikin de tahkiklerinde verdikleri cüzün yazma nüshasından hareketle eserin tam adının *Cüzün fihi turuku Hadîsi Abdillâh bin Ömer fi terâi'l-hilâl*⁶⁵ olduğu görülmektedir. Fakat muhakkiklerin tahkiklerinde verdiği isimler hem asıl nüshadan hem de birbirlerinden farklıdır. Hişam b. Muhammed tahkik ettiği cüzün ismini *Cüzün fihi turuku Hadîsi İbn Ömer fi terâi'l-hilâl* olarak, Âmir Hasan Sabrî ise *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* olarak kaydetmiştir. Oysaki tahkikte en önemli hususlardan biri de metnin aslına sadık kalmaktır.⁶⁶ Özellikle bu konu kitabın ismiyle alakalı olunca daha da ehemmiyetli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. İlaveten muhakkiklerin yaptıkları tahkikle alakalı belli başlı bazı işlemler şunlardan ibarettir.

a. Hişam b. Muhammed bahse konu cüzün beş varaktan müteşekkil yazmasını tam olarak verdiği halde Âmir Hasan Sabrî bunun sadece ilk ve son varakını vermiştir.⁶⁷

b. Her iki muhakkik de cüzün beş varaktan ibaret olup iyi bir hatla Hatîb'in nüshasının aslından istinsah edildiğini, istinsah edilen nüshanın aslının Tunus'ta Ahmedî'ye Kütüphanesinde

⁵⁷ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 169-173.

⁵⁸ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 174-185.

⁵⁹ Krş. Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.) adlı eserin kapağındaki isim ve sayfa 197'de geçen isim.

⁶⁰ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 197.

⁶¹ Mesela krş. yazmanın 13, 14, 15. satırlarındaki bilgiler ve bundan önce giriş mahiyetinde verilen bilgiler. Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 193-195

⁶² Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 199.

⁶³ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 199-219.

⁶⁴ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 223-231.

⁶⁵ Krş. Hişam b. Muhammed, *Cüzün fihi turuku Hadîsi İbn Ömer fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 8; Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 195.

⁶⁶ Tahkikte uyulması gereken esaslarla ilgili olarak bkz. Abdusselâm Muhammed Hârûn, *Tahkîku'n-Nusûs ve Neşruhâ*, Mektebû Hancî, , Kahire, 1998; Salahuddîn el-Müneccid, *Kavâidu Tahkîki'l-Mahitât*, Dâru'l-kitâbi'l-cedîd, Beyrut, 7. Baskı, 1987; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *Dabtu'n-nas ve't-Ta'liku aleyh*, Müessesetü'r-risâle, 1982, Bağdâd.

⁶⁷ Krş. Hişam b. Muhammed, *Cüzün fihi turuku Hadîsi İbn Ömer fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 8-12; Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s. 195, 196.

bulduğunu belirtmektedirler.⁶⁸ Buradan da söz konusu cüzün tek bir yazma nüshasının olduğu anlaşılmaktadır.

c. Her iki muhakkik de cüzün yazma nüshasındaki bilgilerden bazılarını matbuya geçirme esnasında tahkikte uyulacak esasları göz ardı ederek tasarrufta bulunmuşlardır. Mesela yazma nüshanın ilk varakında besmeleden hemen sonra أخبر الشيخ الصالح ibaresindeki أخبر rivayet sigasını Hişâm b. Muhammed aynen aktarıp matbu şeklini de أخبر olarak kaydetmiş ve bunun asıl nüshada da bu şekilde olduğunu da dipnotta belirtmiştir.⁶⁹ Fakat Âmir Hasan Sabrî bunu أخبرنا şeklinde farklı bir sigayla kaydetmiştir.⁷⁰ Yine Hişâm b. Muhammed senetteki...الفضل بن سهل ismini rivâyet sigası olmadan kaydetmemiş ve aslının bu şekilde olduğunu belirtmişken Âmir Hasan Sabrî rivayet lafzı olmayan bu yere أخبرنا sigasını eklemiştir.⁷¹

Muhakkiklerin özellikle de Âmir Hasan Sabrî'nin asıl metinde kaydedilen veya hiç kaydedilmeyen bazı kelimeleri metnin tahkiki esnasında değiştirmesi ya da kendine göre inşa etmesi tahkik için belirlenen esaslara ters düşmektedir. Çünkü müellife ait asıl metindeki ayet hariç neredeyse hiçbir yanlış tasarruf tahkik eden tarafından metnin yeniden inşasında değiştirilememeli, olduğu gibi korunmalı, eğer bir değişiklik ve ekleme yapılacaksa bu dipnotta yapılmalıdır.

Her iki muhakkikin tahkikleri genel olarak değerlendirildiğinde usul ve esaslara en mutabık çalışmanın Âmir Hasan Sabrî'nin yaptığı tahkikin olduğu açıkça görülmektedir. Hişâm b. Muhammed'in çalışmasına ise tahkikte esas alınacak kriterlerin çoğunu kapsamaması yönünden daha çok bir eser tanıtımıdır denilebilir. Çünkü tahkik esnasında yapılması gereken, hadislerin tahrici, metinde geçen terim ve şahıs isimlerinin tanıtılması, yazarın hayatı, hocaları-öğrencileri, eserleri, vefatı, kitabın isminin tam olarak tespiti, kitabın önemi, kullanılan rûmuzlar gibi hususlara muhakkiklerden Hişâm b. Muhammed ya hiç değinmemiş ya da bu hususlardan bazılarını çok kısa olarak yer vermiştir. Âmir Hasan Sabrî'nin çalışması ise bir tahkikte bulunması gereken özellikler bakımından Hişâm b. Muhammed'in çalışmasına göre bazı eksiklere rağmen daha şümüllüdür.

6. ESERİN İSMİNİN TESPİTİ

Daha önce zikrettiğimiz gibi bizim bu çalışmamız bir tahkik çalışması olmadığı gibi tahrîc çalışması da değildir. Önceliğimiz Hatîb'e nispet edilen mefkûd hükmündeki bir eserin ortaya çıkarılması ve isminin doğru tespiti olduğundan, çalışmamızda eserin muhtevası olan rû'yet-i hilâl ile ilgili tarihi süreçte tartışma konusu yapılmış ayrıntılara yer vermedik.

Öteden beri Müslümanların yaşadığı tüm coğrafyada rûyet-i hilâl hususunda birliktelik sağlamaya yönelik toplantılar yapılmaktadır. Hal böyle olunca başta söz konusu problem hakkında ayet, hadis, icmâ ve kıyasın ortaya konması, konuyla ilgili rivâyetlerin doğru anlaşılıp yorumlanması ve rivâyetlerin temelini teşkil eden literatürün meydana çıkarılması gerekmektedir. Bilindiği gibi İslâmî literatüre ait birçok eser dünyanın dört bir yanında, değişik zamanlarda mütehasşısalarının eliyle gün yüzüne çıkarılmaktadır. İşte yazma bir metnin, mevcut tek nüshasına veya nüshalarına dayanarak müellifin kaleminden çıkmış haline ulaşmaya çalışılması ve neşre hazır hale getirilmesi işlemi olan tahkik/edisyon kritik ile yapılacak bu çalışmada en önemli tespitlerden biri de müellife ait olduğu iddia edilen eserin isminin doğru tespitidir.

Başta Hadis olmak üzere İslami ilimlere ait birçok biraşta eserleri bulunan Hatîb gibi mütebahhir bir şahsiyete ait, klasik kaynaklarda kayıp hükmündeki bir eserin ortaya çıkarılması ve

⁶⁸ Krş. Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 3, 4; Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer anî'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 192, 193.

⁶⁹ Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 9, 15.

⁷⁰ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer anî'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 199.

⁷¹ Krş. Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 9-15; Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer anî'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 199. Her iki muhakkikin de asıl nüshaya göre farklı kaydettikleri diğer bazı lafızlar için ayrıca bkz. Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 13, 17-20; Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadîsi Abdillâh bin Ömer anî'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 202-206.

isminin doğru tespit edilmesi önemli bir husustur. Buna ilaveten eserin muhtevastındaki rivâyetlerin oruç gibi önemli bir farz ibadet hakkında olması ve günümüzde üzerinde tartışılan en öncelikli konulardan biri kabul edilmesi de eserin önemini ortaya koyan diğer bir husustur.

Biz buraya kadar yaptığımız çalışma neticesinde tartışma konusu olan cüzün/eserin Hatîb'e aidiyeti ve isminin tespiti ile ilgili bazı iddialar ileri sürdük. Buna ilaveten söz konusu cüzün tahkikini yapan muhakkiklerin bazı yanlış tespitlerini ortaya koyan beyanlarda bulduk. Fakat bizim tenkît mahiyetinde algılanabilecek bu beyanlarımız, eseri ortaya çıkaran muhakkiklerin gayretlerini de gölgelememelidir. Onun için her iki muhakkikin de, kaleme aldığı yüze yakın eseriyle tarihe mal olmuş büyük bir muhaddisin kayıp hükmündeki eserini ortaya çıkarma bakımından kıymeti haiz bir çaba gösterdikleri kabul edilmelidir.

Muhakkiklerin farklı isimlerle zikrettiği Hatîb'in rü'yet-i hilâl ile ilgili eserinin gerçek isminin tespitine literatür taramasıyla başlanmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz. Müellifin söz konusu cüzü, kaynaklarda, içeriği konusundaki ayrıntılara fazla yer verilmeden zikredilmektedir. *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adıyla Hatîb'e nisbet edilen bu eserin el-Mâlikî ve İbn Kâdî Şehbe'de bir cüz olarak geçtiği nakledilmektedir.⁷² Aynı mevzûda yazılan bir esere reddiye olarak kaleme alındığı iddia edilen⁷³ Hatîb'in bu risâlesinin *Mes'ele fi sıyâmi yevmi 'ş-şek fi'r-red alâ men ra'a vücûbehû* veya *Meseletü yevmi'l-gaym* ismiyle de kaydedildiği ileri sürülmektedir.⁷⁴ Hadis edebiyatı kapsamında yer alan özellikle de ricâlle ilgili eserlere bakıldığında Hatîb'in bu cüzünün zikrettiğimiz şekilde *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* olarak geçtiği görülmektedir. Yaptığımız araştırmada sadece hadis değil İslami ilimlerle ilgili diğer biraşlarda kaleme alınmış hiçbir eserde müellifin bu eserinin ismi Hişâm b. Muhammed'in iddia ettiği gibi *Cüzün fihî turuku Hadîsi İbn Ömer fi terâi'l-hilâl* olarak ve Âmir Hasan Sabrî'nin iddia ettiği gibi *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* şeklinde yer almamaktadır. Her iki muhakkikin de Hatîb'in eserlerine dair geniş ve titiz bir tarama yapmamaları, sadece eldeki mevcut tek bir nüsha üzerinde yazılı kayıttan yola çıkarak eserin ismi hakkında kesin bir yargıya varmalarını kendilerini yanlış beyanda bulunmaya sevk etmiştir.

Muhakkiklerin tahkikleri baştan sona kadar incelendiğinde her ikisinin de Hatîb'in *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı bir eserinin varlığından haberleri olmadığı açıkça görülecektir. Âmir Hasan Sabrî çalışmasında tahkik ettiği cüzün kayıp hükmünde olduğunu, Hatîb'in biyografisini veren hiçbir eserde bu cüzün zikredilmediğini belirtmektedir. Âmir Hasan Sabrî'nin en azından bu bilgileri vererek dikkatinden kaçmış da olsa eserin ismine dair kayda değer bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Fakat diğer muhakkik Hişâm b. Muhammed'in neşrettiği kitabın başından sonuna kadar hiçbir yerinde Hatîb'in eserlerinden bahsetmemesi onun rü'yet-i hilâl ile ilgili bir cüzünün varlığından habersiz olduğunu açıkça göstermektedir.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi tahkik işlemi en önemli hususlardan birisi de müellife ait eserlerin zikridir ki, yapılan tahkiklerde bu konuda en ufak bir bilgi ne metin içinde ne de dipnotta yer almaktadır. Belki de Hatîb'e ait *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı bir eserin olduğu, bunun da rü'yet-i hilâl ile ilgili bilgiler içerdiği kendilerince bilinseydi eserin ismi hakkındaki ileri sürdüğümüz iddiaların aynısını onlar da kabul edebilirlerdi. Her iki muhakkik de tahkiklerinde, kaynaklarda Hatîb'e nisbet edilen *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı bir eser olduğunu, fakat diğer delillerle birlikte eldeki yazma nüshadan da yola çıkarak müellife nisbet edilen eserin gerçek isminin *Cüzün fihî turuku Hadîsi İbn Ömer fi terâi'l-hilâl* veya *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* olduğunu ileri sürselerdi daha tutarlı bir iddia olurdu.

Eserin doğru olan ismi hakkında bizi isabetli bir karara götürecek olan diğer bir husus da söz konusu cüzün rivâyet şeklidir. Cüzün eldeki mevcut nüsha şeklini alma sürecinde; semâ, kitâbet ve

⁷² el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 128. Bu risâle için ayrıca bkz. . İbn Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 130; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ (İrşâdu'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edîb)*, I, 387; İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrîci Ahâdisi'l-hidâye*, I, 276.

⁷³ Kılıç, *el-Hatîbu'l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvîleri*, s. 64.

⁷⁴ el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 128.

⁷⁵ Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani'n-nebiyyi fi terâi'l-hilâl* (thk.), s.168.

icâzet gibi farklı rivâyet usulleriyle nakledildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶ Zaten bu cüzün bizzat Hatîp'in kaleminden çıkan nüsha olmadığı fakat ona ait asli nüshadan nakledildiği râvi tarafından da cüzün yazmasında ifade edilmiştir.⁷⁷ Farklı rivâyet lafızlarıyla istinsah edilen cüzün tahminimizce bu süreçte doğru olan ismi yerine Abdullah İbn Ömer kanalıyla gelen hadislerin tahrîc şekline işaret eden ilk sayfada yer alan *جزء فيه طرق حديث عبد الله بن عمر* ibaresi, eserin gerçek ismi zannedilmiştir. Hâlbuki belirttiğimiz gibi bu ibare her ne kadar cüzün başında yer alsın da cüze ait gerçek isim değildir. Bu, ya eksik bir nakilden ya da kitabın isminin yer aldığı kapak kısmının o güne kadar ulaşmamış olmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca söz konusu cüzün yazma nüshasının müstakil olarak değil de Hatîb'in *el-Müntehab mine 'z-zühd ve 'r-rekâik*⁷⁸ adlı diğer bir eserine bitişik vaziyette yer alması muhakkikleri isim konusunda yanlış bir tahmine götürmüş olabilir mi? diye düşünmekten geri duramıyoruz.

Eserin isminin yanlış olarak tespit edilmiş olma sebeplerinden birinin de muhakkiklerin tahkik işlemi esaslarındaki teşâhüllerinden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Çünkü her iki muhakkik de eserin yazma nüshasını çalışmalarında göstermektedirler. Söz konusu yazmada kendi iddialarına göre cüzün ismi *Cüzün fîhi turuku Hadîsi Abdillâh bin Ömer radiyâllâhü anhümâ ani 'n-Nebîyyi sallallâhü aleyhi vesellem fî terâi'l-hilâl* olarak yer almaktadır. Ne yazık ki muhakkiklerin eserin ismi olarak iddia ettikleri bu hususta bile metne sadık kalmadıkları ve eserin ismi sandıkları bu lafızları dahi doğru kaydetmedikleri açıkça görülmektedir. Çünkü Hişâm b. Muhammed'e göre eserin ismi *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl*, Âmir Hasan Sabrî'ye göre ise *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani 'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl*'dir.

Hiç şüphesiz ki tarihte saklı kalan bir bilgiyi gün yüzüne çıkarmanın yollarından biri de geriye doğru kronolojik bir araştırma yapmaktır. Söz konusu esere dair, ilgili literatürde azımsanamayacak kadar bilgi bulunmasına rağmen muhakkiklerin bu gayreti göstermedikleri anlaşılmaktadır. Mesela İbn Hacer (ö. 852/1448) hilâlin görülmesiyle ilgili bir konuda meseleyi ele alırken Hatîb'in söz konusu cüzünde geçen rivâyeti verip *أخرجه الخطيب في النهي عن صوم يوم الشك* ifadesiyle bu rivâyeti Hatîb'in *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adlı eserinde tahrîc ettiğini belirtiyor. Üstelik de İbn Hacer'in bu kitabı, kıyıda köşede kalmış bir eser değil her araştırmacının kolayca ulaşabileceği türden bir eserdir.⁷⁹ Ayrıca Nevevî'nin (ö. 676/1277) de İbn Hacer'den önce bu eserden *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adıyla bahsettiği görülmektedir.⁸⁰ Nevevî'nin söz konusu eserinde, aynı zamanda Hatîb'in bahse konu cüzünün içeriği hakkında çok geniş bilgilere işaret edilmiştir. Eserde rü'yet-i hilâl ile ilgili tartışmanın birçok yerinde Hatîb ismi, görüşleriyle birlikte verilmektedir.⁸¹ Buraya kadar verilen bilgilerden de açıkça anlaşılmaktadır ki, Nevevî ve İbn Hacer'e kadar Hatîb'in bu cüzü *en-Nehy an savmi yevmi 'ş-şek* adıyla bilinmektedir. Aynı konuda yazılan bir esere reddiye olarak kaleme alındığı iddia edilen⁸² Hatîb'in bu cüzünün farklı isimlerle de bilindiği nakledilmektedir.⁸³ Eğer eserin ismine dair her hangi bir sahife kaybı, isimle ilgili tashîf ve tahrîf olmuşa bu, daha sonra vukua gelmiş olabilir.

Bir kitabın değişik isimlerle de kaydedildiği bilinen bir husustur. Aynı durum Hatîb'in bahsettiğimiz eseri için de geçerlidir. Kaynaklarda Hatîb'in bu risâlesinin *Mes'ele fî sıyâmi yevmi 'ş-şek fî'r-red alâ men ra'a vücûbehü* veya *Meseletü yevmi'l-gaym* ismiyle de kaydedildiği

⁷⁶ Cüzün rivâyet metodu ve nakliyle ilgili olarak karşılaştırmalı olarak bkz. Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 5, 7,12 ve Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani 'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), 193, 195, 196, 197.

⁷⁷ Söz konusu yer için bkz. Hişâm b. Muhammed, *Cüzün fîhi turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 12; Âmir Hasan Sabrî, *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer ani 'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* (thk.), s. 196.

⁷⁸ Brockelmann, Zâhiriyye Kütüphanesi'nde yazma nüshasıyla birlikte İskenderiye'de de hadîs usûlü bölümünde bir nüshasının bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-arabi*, trc. Es-Seyyid Yakub Bekr, Ramazan Abdüttevâb, Daru'l-Meârif, tarihsiz, VI, 61.

⁷⁹ Bu eser ve iddialar için bkz. İbn Hacer, *ed-Dirâye fî tahrîci Ahâdisi'l-hidâye*, I, 276.

⁸⁰ Nevevî, *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, VI, 433.

⁸¹ Bazıları için bkz. Nevevî, , *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, s. VI, 408, 418-430.

⁸² Kılıç, *el-Hatîbu'l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvîleri*, s. 64.

⁸³ el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 128.

görülmektedir.⁸⁴ Fakat klasik kaynaklarda her iki muhakkikin de eser için öne sürdükleri *Cüzün fihî turuku Hadîsi İbn Ömer fî terâi'l-hilâl* ve *Turuku hadisi Abdillâh bin Ömer anî'n-nebiyyi fî terâi'l-hilâl* ismi yer almamaktadır.

SONUÇ

İslam ülkelerinde hatta aynı coğrafyada yaşayan Müslümanlar arasında bile, farklı günlerde oruca başlanması, dolayısıyla bayramların da değişik günlerde kutlanması, tevhit eksenli bir dinin ve geleneğin ruhuna aykırı düşmektedir.

İslami ilimlerin farklı birçok alanında eser kaleme alan Hatîb'in bu risâlesi rü'yet-i hilâl ile ilgili ihtiva ettiği hadisler bakımından önemli bir kaynaktır. Toplam yirmi sekiz rivâyetten müteşekkil bu nakiller senet ve metin yönünden klasik bir hadis eserine muvafık tarzda serdedilmiştir. Kayıp hükmündeki eserin içeriği öteden beri tartışılan; hilâlin görülmesi/görülmemesi ile ilgili olması hasebiyle önem arz etmektedir. Fakat başta belirttiğimiz gibi araştırmamızın asıl amacı kaynaklarda Hatîb'e nisbet edilen kayıp hükmündeki bir eserin ortaya çıkarılması ve gerçek isminin tespiti olduğundan biz meselenin tahrîc ve fikhî boyutundan ziyâde tahkîk kısmıyla ilgilendik. Çalışmamızla söz konusu kayıp eser hakkında daha önceki muhakkiklerin çalışmalarını ele alıp, klasik kaynaklarda geçen gerçek isminin doğru tespiti yönünde deliller ileri sürdük. İşte bu deliller neticesinde, muhtevasıyla hala günümüz tartışma konularının başında gelen rü'yet-i hilâl ile ilgili *en-Nehy an savmi yevmi's-şek* adlı risâle mefkûd hükmünden çıkarılıp hadis alanıyla ilgili literatüre kazandırılmıştır. İçeriği bakımından fıkıhla, kaynağı bakımından hadisle ilgili, aynı zamanda aktüel olan bir meselede Hatîb'in bu eseri kayda değer bilgiler ihtiva etmesi yönünden farklı açılardan da incelenmeyi hak ediyor kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Aşikkutlu, Emin, “ Tahvîl ”, *DİA.*, XVIII, 440.

Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *Dabtu'n-nas ve't-Ta'liku aleyh*, Müessesetü'r-risâle, Bağdâd, 1982.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, (I-III), trc. Es-Seyyid Yakub Bekr, Ramazan Abdüttevâb, Daru'l-Meârif, tarihsiz.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdullâh, thk. Muhammed. b. Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır (ö. 256/870), *Sahîh* (I-IX), Dâru Tavkî'n-Necât, 2001.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshâk (ö. 275/888), *Sünen*, (I-IV), thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhumeyd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût/Sayda, tarihsiz.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, (I-XVI), thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 2002.

İbn Abidin (ö. 1784/1836), *Haşiyetü Reddî'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*, 1966.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, (I-LXXX), thk. Amr b. Garâme el- Umrevî, Dâru'l-Fiker, 1995.

İbnu'l-Cevzî, Cemalüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî târihi'l-umemi ve'l-mulûk*, (I-XIX), thk. Muhammed Abdulkadir Atâ/Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût, 1992.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *ed-Dirâye fî tahrîci ahâdisi'l-Hidâye*, (I-II), thk. es-Seyyid Abdülhâşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, tarihsiz.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrût, 1971.

⁸⁴ el-Uşş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 128.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (I-XIV), thk. Ali Şeyrî, Dâru İhyâi't, türâsi'l-arabî, I. Baskı, 1988.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (ö. 273/886), *Sünen*, (I-II) thk. Muhammed Fuâd Abulbâkî, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabi, tarihsiz.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî (ö. 598/1198), *Bidâyetü'l-mücthid ve nihâyetü'l-muktesid*, (I-IV) Dâru'l-hadîs, Kahire, (2004).

İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el- Akerî el-Hanbelî Ebu'l-Felâh (ö.1089/1678) , *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, (I-XI), thk. Mahmûd el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Berut, I. Baskı 1986.

Kılıç, Yusuf, *el- Hatibu'l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvileri*, İstanbul 1997.

Mâlik b. Enes, Malik b. Enes b. Malik b. Âmir (ö. 179/795), *Muvatta*, (I-VIII) thk. Muhammed Fuâd Abulbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Lübnan/Beyrût, 1985.

Müslim, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-sahîh*, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâ, Beyrût.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el Horasânî (ö. 303/915), *Sünen*, (I-IX), thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye. Haleb, 1986.

Nevevî, Ebû Zekerriyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, tarihsiz.

Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târihi Bağdâd*, Dâru Tayyibe, Riyâd, 1985.

Safedî, Selâhuddîn Halîl b. Eybek (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaûd/Türkî Mustafa, (I-XXIX), Daru'l-İhyai türâsi'l-arabî, Beyrût, 2000.

Salahuddîn el-Müneccid, *Kavâidu tahkîki'l-mahtûtât*, Dâru'l-kitâbi'l-cedîd, Beyrut, 1987.

Subkî, Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Takiyyuddîn (ö. 771/1369), *Tabakâtu 'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ*, (I-X), thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, II. Baskı, 1413.

Tirmizî, Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *Sünen (el-Câmiu's-Sahîh)*, (I-V), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbbrahim Udve, Mısır, 1395/1975.

Uş, Yûsuf, *el-Hatîb el-Bağdâdî müerrihu Bağdâd ve muhaddisuhâ*, Mektebetü'l-Arabiy, Dimeşk, 1945.

Yâkût el-Hamevî: Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-buldân*, (I-VII), Dâru Sâdir, Beyrût, II. Baskı, 1995.

-----, *Mu'cemu'l- udebâ (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrût, 1993.

Yücel, İrfan, “ Hilâl ”, *DİA.*, XVIII, 1-11.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (I-XL), Dâru'l-hadîs, Kahire, 2006.

-----, *Tezkiratü'l-huffâz*, (I-IV). Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût, I.Baskı, 1998.